

8. «Barndommen overgår alle»

Sårbarhet, makt og etisk investering i *Lejren* av Oskar K. og Dorte Karrebæk

Linda Wahlmann Olsen

Sammendrag Kapittelet utforsker hvordan bildeboka *Lejren* (2011) av Oskar K. og Dorte Karrebæk iscenesetter og tematiserer barns sårbarhet i møte med voksenmakt – i en kritisk fremstilling av barndom som mobiliserer leserens etiske investering for å anerkjenne og respondere på sårbarheten. Kapittelet viser også hvordan sårbarhet kan fungere som inngang til litteratur for å komme i kontakt med både etiske problemstillinger og spørsmål om makt og ideologi, i tillegg til å synliggjøre bildebokas potensial til å presentere og representere sårbarhet.

Nøkkelord moderne bildebøker | barndom | sårbarhet | makt | etisk investering

Abstract The chapter explores how the picture book *Lejren* (2011) by Oskar K. and Dorte Karrebæk stages and thematizes children's vulnerability in the face of adult power – in a critical presentation of childhood that mobilizes the reader's ethical investment to recognize and respond to vulnerability. The chapter also shows how vulnerability can function as an entrance to literature to get in touch with both ethical issues and questions about power and ideology, in addition to highlighting the picture book's potential to present and represent vulnerability.

Keywords modern picture books | childhood | vulnerability | power | ethical investment

Men selv om barndommen overgår os alle, føler voksne ofte pligt til at gøre sig til herre over, hvad der er godt og dårligt for børn. Pligten udmøntes i opdragelsen, som kræver bedre viden og autoritet. Hvor voksne henter denne viden fra, ved jeg ikke. Måske i den mærkværdige idé, at børn ikke er rigtige mennesker, men tomme kar, der skal fyldes (Ole Dalgaard / Oskar K.).

Ifølge Jean-Michel Ganteau kan sårbarhet fungere som et etisk og politisk prisme til å forstå samtiden (Ganteau, 2015, s. 24). Sårbarhet kan forstås som en eksistensiell betingelse ved menneskelivet; alle mennesker er sårbare i kraft av å være et menneske i en kropp i relasjon til andre mennesker, selv om noen grupper kan sies å være mer sårbare enn andre, eksempelvis barn (Butler, 2016, s. 25). Sårbarhet er videre tett koplet med etikk og makt, og skjønnlitteraturen er, ifølge Ganteau, spesielt egnet til både å presentere og representere sårbarhet. At fortellinger om andres liv og skjebne gir øvelse i å forstå andres følelser, situasjon og behov, er påpekt av flere (Andersen, 2011, s. 19–20). Det kan dreie seg om å forstå og utvikle empati for andres smerte, sårbarhet, glede, angst og håp, men det kan også gi oss muligheter til å reflektere over og utvikle kritiske holdninger til ulike emosjoner og kulturfortellinger som virker hemmende og undertrykkende (Andersen, 2011; Nussbaum, 1995, 2016). Litteraturen kan slik både hjelpe oss med å mestre våre egne liv og til å utvikle kritiske tanker og holdninger til samfunnsmessige og etiske problemstillinger.

Bildeboka *Lejren* (2011) av Oskar K. og Dorte Karrebæk kan sies å tematisere sårbarhet, og da spesielt barns sårbarhet i relasjon til voksne. Sitatet innledningsvis er hentet fra et intervju med forfatter Ole Dalgaard, alias Oskar K., i forbindelse med utgivelsen av boka, og i sitatet gir han uttrykk for et kritisk lys på barndom og oppdragelse (Steffensen, 2010). Mens forestillinger om barndom endrer seg i ulike historiske og samfunnsmessige kontekster, og gjenspeiler hva slags syn det voksne samfunnet til enhver tid har på barn og hva slags litteratur barn har bruk for, er det i dag blitt vanligere å rette et kritisk søkelys mot idylliseringen av barndommen og se på litteraturen som en viktig kilde til å skaffe barn erfaring og innsikt i ulike sider ved en komplisert verden (Birkeland et al., 2018, s. 202). Dette nedfeller seg også i en mer kompleks litteratur, uten emnemessige tabuer eller aldersbegrensninger, der tekstene kommuniserer på ulike nivåer (Rhedin, 2000, s. 99). Oskar K. og Dorte Karrebæk er kjent for sitt fornyende forhold til bildeboka som medium, og de har tidligere skrevet bøker om emner som er sjeldne eller kan oppfattes som tabu innenfor barnelitteraturen. *Lejren* vant i 2010 1. pris i en konkurranse utlyst av Statens kunstråd om illustrert barnebok for barn 8–12 år, og skapte mye debatt da den kom ut i Danmark, blant annet i kraft av at boka har konkrete allusjoner og intertekstuelle referanser til konsentrasjonsleirer under andre verdenskrig, og mye av debatten har handlet om hva man kan skrive om i bøker for barn. Flere kritikere og litteraturforskere har karakterisert boka som en allegori over barndommen (blant annet Skyggebjerg, 2011, s. 254), og tidligere forskning har blant annet lest boka i lys av vitnesbyrdlitteratur (Skyggebjerg, 2011) samt diskutert etiske, estetiske og politiske aspekter knyttet til bruken av konsentrasjonsleir som visuell metafor for barndom (Samoilow, 2019). I denne analysen av *Lejren* ønsker jeg å

lese boka med sårbarhet som perspektiv, i tillegg til å utforske sårbarhet som inngang til litteratur generelt og bildeboka spesielt.

Selve barndomsbegrepet er på mange måter et «voksent» begrep, og kan sies å innebære en fortolkning av hva det vil si å være barn, en forestilling som vi voksne har om hva som er godt og bra for barn. De voksnes ansvar for barnet er således dypt forbundet med barndomsbegrepet. Den voksne er den som bærer barnet, og det er de voksne som skaper de rammene som barndommen utfoldes i. Heri ligger både en etisk forpliktelse og et potensial for makt. Barn er så å si overlatt og prisgitt de voksnes omsorg og/eller mangel på omsorg, og kan betegnes som sårbare. I analysen ønsker jeg derfor å se nærmere på hvordan barna fremstilles som sårbar gruppe i møtet med de voksne, og undersøke den barndommen barna utsettes for ut fra et sårbarhetsperspektiv. I tråd med Ganteaus begreper vil jeg bruke sårbarhet som et slags prisme for å komme i kontakt med tekstens etiske problemstillinger og spørsmål om makt og ideologi. Dette vil på ingen måte være noen uttømmende analyse av *Lejren*, men analysen vil gjøre enkelte nedslag for å kunne si noe om hvordan sårbarheten iscenesettes og manifesteres i boka. Avslutningsvis vil jeg reflektere rundt sårbarhet som produktiv inngang til litteratur og spesielt bildebokas potensial til å presentere og representere sårbarhet. I analysen vil jeg hovedsakelig benytte meg av sårbarhetsteori (Butler, 2016; Butler et al., 2016; Lévinas, 2004; Ganteau, 2015; Koivunen et al., 2018; Nussbaum, 1995, 2016) samt teori om barnelitteratur og bildebøker (Nikolajeva, 2010; Hallberg, 1982; Rhedin, 2000). Det teoretiske rammeverket vil utdypes i neste del.

SÅRBARHET, MAKTE OG LITTERATUR

Ifølge filosof og litteraturforsker Judith Butler er sårbarhet noe som karakteriserer alle mennesker, som en eksistensiell betingelse av å være i verden i relasjon med andre mennesker. Sårbarhet er en eksistensiell tilstand mennesker, dyr og natur har til felles, men hun påpeker også at sårbarheten er mer karakteristisk for noen kroppar enn for andre – for eksempel svarte, kvinner, barn, eldre, handikappede og syke (Butler, 2016, s. 25). For Butler er ikke sårbarhet så mye en subjektiv disposisjon, knyttet til enkeltmennesket, men «a relation to a field of objects, forces, and passions that impinge on or affect us in some way» (2016, s. 25), og på den måten tett koplet sammen med både etikk, normer og makte. At menneskelivet er usikkert og utsatt, fordrer en grunnleggende avhengighet. Avhengigheten av andre kan føre til etiske handlinger, men også til krenkelsar og overgrep. Sårbarheten kan brukes strategisk av de med makte til å kunne fortsette maktutøvelse og kontrollere dem som makten anser som svake grupper, «vulnerability and invulnerability have

to be understood as politically produced, unequally distributed through and by differential operation of power» (Butler et al., 2016, s. 5). Samtidig kan sårbarheten forandre etisk bevissthet. For filosof Emmanuel Lévinas er sårbarhet først og fremst en etisk kategori. Sentralt i Lévinas' etikk står det etiske subjektet og begrepet «møtet med den Andres ansikt» (Lévinas, 2004). Når vi møter et annet menneske, ansikt til ansikt, våkner vår etiske bevissthet. Ansiktet eksponerer nakenheten, nøden, det trengende hos den Andre, og representerer en sårbarhet som uvegerlig gir jeget et ansvar, enten man ønsker det eller ikke (Lévinas, 2004, s. 88). Slik blir den Andres ansikt et vitnesbyrd om mitt ansvar for den Andre.

Denne dobbeltheten ved sårbarheten understrekes videre i boka *Vulnerability of resistance* av Butler et al. (2016). Selv om sårbarhet er tett knyttet til undertrykkelse og død, har den også makt til å skape fellesskap og mobilisere mot en mer rettferdig verden. Sårbarhet er altså ikke kun relatert til undertrykkelse, marginalisering og passivitet, men kan samtidig fungere som en ressurs, som forutsetning for å utvikle seg og forandre tanker og ideer, og er et potensial for endring. Anerkjennelse (jf. Butlers 'recognition') av sårbarheten er imidlertid avgjørende for handling/aksjon. Mens Butler er spesielt opptatt av sårbarhet og motstand i et politisk og feministisk perspektiv, har sårbarhetens relasjon til makt og etikk, slik jeg ser det, stor overføringsverdi til litteraturen for å undersøke relasjoner i litteraturen og ikke minst relasjonen mellom barn og voksne slik det utspiller seg i *Lejren*.

Den amerikanske filosofen og litteraturforskeren Martha Nussbaum (1995, 2016) er kanskje den som sterkest har gitt uttrykk for skjønnlitteraturens evne til å fremme etisk refleksjon og utvikle demokratiske holdninger. Gjennom å iscenesette konkrete møter og konfrontasjoner mellom og blant karakterer i fiksjonen kommer man i befatning med generelle menneskelige emosjoner, og i motsetning til Lévinas knytter hun sårbarheten til psykologiske affekter og i særlig grad til medlidenhet som følelse. Medlidenhet definerer hun som «en innsikt i at et annet menneske, som på sett og vis ligner en selv, har opplevd en betydelig smerte eller vært utsatt for en ulykke som personen selv er helt eller delvis uskyldig i» (Nussbaum, 2016, s. 32). Det vi vanligvis kaller empati, forstås gjerne som innlevelse, som evnen til å identifisere, forstå og erkjenne gyldigheten av andres følelsesmessige tilstand og reaksjoner, men innbefatter samtidig bevissthet om at man selv er sårbar for ulykke. Nussbaum trekker en forbindelse mellom kunst, medfølelse og utvikling av demokratiske holdninger. «Kunst bidrar til å danne den evnen til å foreta vurderinger og den evnen til innlevelse som kan og bør komme til uttrykk i de valg en samfunnsborger tar» (2016, s. 26), hevder hun.

I sin bok om britisk samtidslitteratur *The ethics and aesthetics of vulnerability in contemporary british fiction* hevder litteraturforskeren Jean-Michel Ganteau at lit-

teraturen er spesielt velegnet til å iscenesette, presentere og løfte frem sårbarhet, «art in general and literature in particular provide a strikingly privileged site for both the representation and the expression of vulnerability» (Ganteau, 2015, s. 18). I stedet for å skjule sårbarheten viser litteraturen den derimot frem, og Ganteau forstår videre sårbarhet som et etisk og politisk prisme som kan tas i bruk for å forstå samtiden (2015, s. 24). Dette anser jeg som en produktiv inngang for å undersøke hvordan barndommen er fremstilt i *Lejren*. Ganteau definerer sårbarhet som: «Vulnerability appears as a capacity for damage, a liability to harm, an exposure to risk, aggression, or attack», og videre: «the definition of vulnerability is predicated on a vision of the human as vulnerable and as essentially dependent on others and, vice versa, a conception of interdependence that makes humanity essentially relational» (2015, s. 5). I kraft av sårbarhetens relasjonelle karakter er den videre tett knyttet til makt og etiske spørsmål, og involverer, ifølge Ganteau, risiko: «vulnerability is entangled with and triggers off ethical questions pertaining to the relation with the other and is very much connected with the idea of risk» (2015, s. 23).

Ganteaus perspektiver kan imidlertid suppleres med den svensk-russiske barnelitteraturforskeren Maria Nikolajevas tanker om makt i barnelitteraturen. I boka *Power, Voice and Subjectivity in Literature for Young Readers* (2010) utforsker Nikolajeva hvordan man på ulike måter kan tilnærme seg barnelitteraturen, samtidig som hun bidrar til å karakterisere barnelitteraturen ut fra en heterologisk tilnærming, med særlig utgangspunkt i queer-teori og karnevalteori. Ifølge Nikolajeva er barnelitteraturen, i tillegg til å være et ideologisk verktøy, kjennetegnet ved makt, maktstrukturer og forhandling om makt:

[T]he particular characteristic of children's literature is its focus on child/adult power hierarchy, [...] nowhere else are power structures as visible as in children's literature, [...]. The adults have unlimited power in our society, as compared to children, who lack economic resources of their own, lack voice in political and social decisions, and are subjected to a large number of laws and rules which the adults expect them to obey without interrogation. This is regarded as norm, in real life as well in literature (Nikolajeva, 2010, s. 8–9).

Nikolajevas tanker om makt i barnelitteraturen er relevante for å undersøke hvordan sårbarhet er iscenesatt i *Lejren*. Barn er per definisjon undertrykte og umyndiggjorte, og i den forstand sårbare. De voksne er normen. De voksne vil alltid være overlegne barn, både i den virkelige verden og i den fiktive verden. I dette tilfellet er ikke makthierarkiene forhandlingsbare, og makten reproducerer seg selv (2010, s. 203). Nikolajeva viser blant annet til Roberta Trites sin undersøkelse av makt i ungdomsbøker. Ifølge Trites har en tenåringsprotagonist to muligheter ved

undertrykkelse, enten å omkomme eller bli en undertrykker selv (Trites, 2000; Nikolajeva, 2010, s. 7). Mer vanlig enn død eller selvmord er at protagonisten gradvis aksepterer den voksnes norm, forlater tenåringstiden for å gå over til voksendommen, og blir klar for å praktisere samme undertrykkelse som en selv har blitt utsatt for. Mens Trites (2000) ser makt som et motiv eller en egenskap ved ungdomslitteraturen, mener Nikolajeva at aspektet er til stede i all barnelitteratur, på en eller annen måte, ettersom barn er en sosial gruppe uten makt. Barnelitteraturen har riktignok potensialet til å utfordre og undergrave voksenormativiteten, men da uten at denne nødvendigvis forkastes som norm.

Ifølge Nikolajeva har bildeboka som medium et større potensial for å undergrave det vanlige makthierarkiet på grunn av muligheten for uoverensstemmelse mellom de to narrative nivåene, det verbale og det visuelle (Nikolajeva, 2010, s. 169). For å få grep om maktstrukturene og hvordan sårbarheten er iscenesatt i boka, blir det derfor sentralt å se nærmere på bokas ikonotekst (Hallberg, 1982). Ikonotekst-begrepet viser til den helheten som oppstår ved lesningen av bilde og tekst: «Bilderbokens 'egentlige text' är interaktionen mellan dess båda semiotiska system. Dvs. det er först i lärsituationen när den implicerade interaktionen bild/text förverkligas som 'bilderbokstexten' blir en realitet.» (Hallberg, 1982, s. 165). Slik er ikonoteksten avhengig av leseren, da leseren realiserer helheten og fyller ut de tomme rommene (Iser, 1981) som finnes mellom de to modalitetene, og gjør leseren til en aktiv medskaper av ikonoteksten (Hallberg, 1982, s. 167). Den svenske bildebokforskeren Ulla Rhedin bruker termen «det poetiske eller ekspressive bildebokkonsept» (Rhedin, 2000, s. 99) for å fange inn en nyere type bildebøker som skiller seg fra den klassiske småbarnsbildeboka ved å ha en åpen struktur med mange lag. Den poetiske eller ekspressive bildeboka forklarer og formidler ikke, men uttrykker og fremstiller emner som kan være urovekkende og provoserende i et ofte mer symbolsk og poetisk formspråk. Det vesentlige er at den poetiske bildeboka kommuniserer på flere nivåer. Dette konseptet har resultert i at bildebøkene gestalter emner som er urovekkende og provoserende og muligvis smertefulle for voksne. Det nye bildebokkonseptet bryter ofte med barnelitteraturens happy-ending-poetikk, eller den gjør slutten relativ. Det avgjørende er dog at fortellingen fastholder et konsekvent barneperspektiv (2000, s. 99). *Lejren* kan ses i lys av et slikt konsept, og ikonotekst-begrepet vil i denne sammenhengen benyttes som metode for å belyse hvordan sårbarhet, makt og etikk kommer til uttrykk i bildeboka *Lejren*.

BARNAS SÅRBARHET OG DE VOKSNES MAKTUTØVELSE

«Barndommen overgår alle» står det i *Lejrens* første oppslag etter tittelbladet. På oppslaget er det videre avbildet store valmuer i svart og en sterk rødoransje-farge med hjerteformede blader mot en neonblå bakgrunn. Blomstene ser glupske ut, og oppslaget er i sin helhet illevarslende i sin dobbelthet/ambivalens – kjærlighet innpakket i farlige og glupske omgivelser. Verbalteksten understreker videre at barndommen ikke overgår alt, men alle, som noe som vinner til slutt, en slags dom. Mens sårbarhet er noe som karakteriserer alle mennesker, som en universell, eksistensiell betingelse av å være i verden i relasjon med andre mennesker, er sårbarhet også partikulær i den forstand at noen kropper er mer sårbare enn andre (Butler, 2004, s. 32; Koivunen et al., 2018, s. 11). Barn er så å si overlatt og prisgitt de voksnes omsorg og/eller mangel på omsorg, og er dermed også mer utsatt for skade, vold og risiko. Oppslaget kan derfor oppfattes som en advarsel om det som skal komme, samtidig som det bidrar til å sette barndommen som livsfase på agendaen.

I *Lejren* møter vi en gruppe barn som ankommer en ikke-navngitt leir: John, Elvira, Teresa, Hamid, Rakel, Harry, Anton og Krzysztof. Disse barna kommer alle steder fra, og i begynnelsen har de forskjellige personligheter, men straks de er innskrevet i leiren, mister de navn, klær, hår og eiendeler – og det er de voksne, kledd i klovnekostymer, som tar fra barna alle individuelle særtrekk. I leiren får de kun tynn suppe og litt brød, de sover seks i hver køye, det er kun ett toalett på 40 barn, de er tvunget til å arbeide, de får ikke lov til å leke, og får straff hvis de ikke gjør som de voksne sier. Ettersom oppholdet varer, er det flere barn som bare forsvinner. Hvor hen vet ingen. Noen blir syke, en tar selvmord. Og de resterende barna slippes ikke ut før all individualitet og egen vilje er rensket bort – først da blir de uteksaminert av leiren, ikledd de samme kostymene som de voksne – med et diplom i hånden. Leiren barna befinner seg i, kan minne om en arbeidsleir eller en slags oppdragsleir, men gir raskt assosiasjoner til en konsentrasjonsleir. Leiren er et sted der barna skal gjøres klare for voksenlivet, og måten det gjøres på, sammenliknes med livet i en konsentrasjonsleir.¹ Parallellen opprettes allerede fra starten av boka, da barna ledes inn gjennom en port med tittelen «Kærligheden besejrer alle», noe som gir assosiasjoner til «Arbeit macht frei» i Auschwitz, i tillegg til at barna med jødisk-klingende navn får nummer, blir barbert, ikledd fangedrakter, plassert i bunkere og fratatt alle personlige eiendeler av

1 Tatjana Kielland Samoilow undersøker og diskuterer i sin artikkel «Konsentrasjonsleir som metafor i skandinaviske bildebøker» (2019) om bruken av konsentrasjonsleir som visuell metafor for barndom og den estetiske bearbeidingen av dokumentariske bilder og fotografier i *Lejren* er etisk og estetisk forsvarlig. Dette ses i lys av diskusjonen om hvorvidt forbrytelsene fra andre verdenskrig kan og bør representeres, og i så fall hvordan dette kan gjøres.

tysktalende voktere. Også det trøstesløse miljøet, maktutøvelsen og straffesystemet understøtter en slik parallell. Parallellen bidrar til å alludere til barn i konsentrasjonsleirer under andre verdenskrig, samtidig som det forsterker og synliggjør maktforholdene i det oppdragelsesregimet som barna underlegges i leiren.

Voksennormen i leiren er assimilering, og voksenormativiteten håndheves av de voksne gjennom makt og vold. De voksne fremstår som alt annet enn sympatiske og omsorgsfulle, der de forsøker å bryte ned barna gjennom forferdelige levekår, samtidig som de prøver å lokke, manipulere og tvinge barna inn i voksenrollen. De voksne utnytter barnas sårbarhet strategisk for å beholde og kontrollere gjennom makt. Strategisk sårbarhet er, ifølge Butler, at privilegerte grupper fremstiller seg selv som truet av grupper som har mindre makt enn dem selv (Butler, 2016, s. 23; Butler et al., 2016, s. 4). Dette er en god beskrivelse av normer og systemer vi ser i *Lejren*. De voksne har ingen ønsker om å gjøre de sårbare barna trygge og selvstendige, men ønsker at de forblir underordnet og undertrykt (se også Linharts kapittel i antologien). I *Lejren* oppfattes barna som en trussel mot de voksne, og barnas individualitet og kreativitet må knekkes i møte med de voksnes assimileringsnorm, slik at de de voksne kan opprettholde makt. Barnas sårbarhet kommer således til uttrykk på ulike måter, men først og fremst iscenesettes sårbarheten kroppslig, «the exposure of the body to power» (Butler et al., 2016, s. 1).² Visuelt kommer dette til uttrykk gjennom avbildning av barna som utmagrede, spinkle og nakne kropp og skjeletter uten individuelle personlighetstrekk, i en grå-blålig farge. Barna blir frarøvet mat og drikke og må leve under kummerlige forhold, til sterk forlystelse for de voksne. Underholdningsaspektet relatert til behandlingen av barna kan vi se i oppslaget der de nyankomne barna får brød og suppe, og de med de små numrene – det er de barna som har vært lengst i leiren – kaster seg over maten, avbildet som rotter (Oskar K. & Dorte Karrebæk, 2011, oppslag 10).³ Måten den voksne er avbildet på – ved at han bøyer seg ned, med knekk i knærne, og ser på dem med et stort, stygt smil med kraftige tenner, gir et grotesk og brutalt bilde av de voksne. Barnas kroppslige sårbarhet utnyttes og latterliggjøres som påskudd for å undertrykke barna til passivitet og underdanighet, i tillegg

2 Kropp forstås her mer som relasjon enn fysisk størrelse; det er i møtet med andre at kroppen blir sårbar: «the body is less an entity than a relation, and it cannot be fully dissociated from the infrastructural and environmental conditions of its living. Thus, the dependency of human and other creatures on infrastructural support exposes a specific vulnerability that we have when we are unsupported, when those infrastructural conditions characterizing our social, political, and economic lives start to decompose, or when we find ourselves radically unsupported under condition of precarity or under explicit conditions of threat» (Butler, 2016, s. 19).

3 Heretter henvises det til bildeboka kun ved oppslag.

til å kontrollere den trusselen som barna representerer overfor voksenmakten (jf. Butlers begrep om strategisk sårbarhet).

Parallelt og i forlengelsen av den fysiske nedbrytningen forsøker de voksne etter hvert å manipulere barna inn i voksenrollen. Dette kommer til uttrykk i en helt avgjørende scene i boka, nemlig der hvor den lange piken, Teresa, tre-elleve, skal holde konsert for de voksne (oppslag 20, 21, 22). Teresa blir hentet ut fra brakken og vasket og pyntet av de voksne (oppslag 20). Den nakne, spinkle og forsvarsløse kroppen til Teresa blir dekket med en nokså utfordrende kjole med strutteskjørt, strømpebukser, hofteholder, lyst langt hår, høye hæler, påført øyesminke og leppestift, og gitt en sigarett. Alle disse elementene tilhører voksenverdenen, og Teresa dyttes inn i en nokså utfordrende voksenrolle som ikke samsvarer med et barn. Dette tydeliggjøres i illustrasjonen; klærne er skisset/tegnet på henne, hun blir kledd ut for å passe inn i en bestemt rolle ut fra et bestemt skjønnhetsideal, før hun sendes inn i manesjen. Etter konserten får vi høre at en voksen legger jakken sin over henne: «Efter koncerten lægger en af de voksne en jakke om skuldrene på Teresa. Senere, da hun igen er Tre-elleve, den lange pige uden violin og paryk, smiler de forlegent til hende, men hun ser det ikke» (oppslag 21, se figur 8.1). I samme oppslag får vi også et nærbilde av Teresas ansikt nederst til høyre som forknytt og vridd i smerte med svarte tårer rennende nedover ansiktet. I neste oppslag (oppslag 22) ser vi at Teresa i løpet av natten har kastet seg inn i det elektriske gjerdet og begått selvmord. Den nakne kroppen er avbildet hengende i det elektriske gjerdet i en litt forvridd posisjon mot en svart bakgrunn. Overgangen til voksenlivet ble for brutal. Denne konsertscenen er helt sentral i boka, da barna kan sies å miste sin uskyld i denne scenen. Om det er det som faktisk skjer med Teresa, sier ikke teksten noe eksplisitt om, selv om seksuelt overgrep antydes i verbalteksten, men fra og med denne scenen blir barna kun omtalt ved hjelp av nummer i verbalteksten, noe som understreker assimileringregimet. Interessant er det også at de andre barna er publikum til Teresas konsert – og så å si underholdes av sine «egne». Det bidrar til å markere en slags glidende og nesten ikke merkbar overgang mellom barn og voksen.

Den glidende overgangen mellom barn og voksne kommer også tydelig til uttrykk i en annen scene (oppslag 28, se figur 8.2) – der hvor tre-seksten, eller John, som han egentlig heter, kommer i Hullet, som straff for å ha svart frekt på et av de voksnes spørsmål. I verbalteksten hører vi at tre-femten, altså Harry, selv kan bestemme om han også skal kastes i Hullet eller ikke. Måten den voksne er avbildet på – verdiperspektivert og overdimensjonert, med stor kropp, som understreker fysisk makt, med knekk i knærne, fremoverlent holdning, et stort stygt glis med kraftige tenner, indikerer noe helt annet og gir et grelt bilde av den voksne, der han

Figur 8.1: Teresa, tre-elleve, holder konsert (oppslag 21).

Figur 8.2: Harry, tre-femten, tar jakken (oppslag 28).

Alle figurer er gjengitt med tillatelse fra Oskar K., Dorte Karrebæk og forlaget.

frister med en varm rød voksenjakke. Harry fryser, er likeglad, uten vilje til lenger å tenke egne tanker, og tar på jakken. På neste oppslag ser vi et barn i voksendrakt låse ut tre-seksten fra Hullet, men i verbalteksten omtales han imidlertid kun som en «voksen». Overgangen fra barn til voksen – fra å være undertrykt til selv å bli en undertrykker og håndhever av systemet – gjøres glidende, nesten ikke merkbar – og er heller ikke noe som kommenteres direkte i verbalteksten, ettersom verbaltekst og bilde gir ulik informasjon, og har det vi kaller sterk funksjonell spesialisering (jf. functional specialisation, Kress, 2003, s. 46), i tråd med bokas gjennomførte polyfone struktur. Leseren kan derfor komme til å forveksle barnet, i dette tilfellet Harry, med en av de voksne undertrykkerne, noe som også må kunne sies å være selve intensjonen med leiren.

Barna selv vet ikke hvorfor de skal til leiren, eller hva som er poenget med å være i leiren. De får heller ingen svar av de voksne. Barna er imidlertid tilpasningsdyktige, og de forsøker å forstå hendelsene i lys av tidligere erfaringer, som når John, som er det barnet vi mest konsekvent følger gjennom hele boka, tenker at «han *har* regnet ud, hvem der går videre. Som i skolen. Elvira går ikke videre, tænker han. Og det gør hun heller ikke», eller når Hamid sier at på asylsenteret kunne han sove stående, eller når Harry tenker et øyeblikk på å stikke av som den gangen på barnehjemmet, eller når John til slutt forteller at det ikke gjør noe å sitte innesperret i Hullet, ettersom han er vant til å være sperret inne, hjemmefra og i skolen. Fokuset er barnas opplevelser og erfaringer, uttrykt i skole, barnehjem, kostskole, skilsmisse, asylsenter. Barnas tankemåter gjengis – og blir stående i all sin enkelhet, de blir ikke forklart – de blir kun fremstilt i all sin grusomhet gjennom en autoral fortellerstemme. Disse replikkene gir oss ikke bare et innblikk i disse barnas tidligere liv som en tydelig institusjonalisert barndom, men det minner oss også om hvor lett det er å finne rasjonelle forklaringer på absurde hendelser, og tilpasse seg og bli assimilert inn i systemer, når systemene er der. Ifølge Butler betinges den menneskelige eksistens, i kraft av å være relasjonell, av infrastrukturelle forhold og institusjonell makt (Butler, 2016, s. 21). I dette tilfellet er det de voksne som bestemmer og som har makt til å avgjøre hvilke systemer, normer og sosiale og materielle forhold barna skal leve under, noe som i stor grad vil gå forut for, predikere og forme barnas eksistens.

I tankene og drømmene til barna kommer vi enda tettere på hvordan barna opplever å være barn i leiren. Tankene og drømmene til barna, både hegren til John, Teresa med fiolinen og den skallede tanta til Rakel, blir avbildet balanserende på en tynn line (oppslag 13). Det at alle balanserer på en line, gir, sammen med klovnedraktene til de voksne, assosiasjoner til et sirkus. Alle er i manesjen, alle må opptre, alle må balansere over samme smale vei til voksenlivet. Dette sirkuset er imid-

lertid noe helt annet enn det vi vanligvis forbinder med sirkus. Dette er ikke et morsomt sirkus, men et sirkus med livet som innsats.

Anton – tre-tretten – blir etter hvert syk på grunn av forholdene, han får lungebetennelse og ligger i feber og snakker i søvne eller febevilske. Verbalteksten – «*Du glade verden! Jeg kommer for sent! Tak skæbne, hvor klokken er mange*» (oppslag 24) – er et direkte sitat fra den klassiske barnefortellingen *Alice i eventyrland* ([1865] 1999) av Lewis Carroll. I tillegg til å knytte *Lejren* til den kritiske og subversive tradisjonen i det barnelitterære feltet, kan den intertekstuelle referansen også ses som en parallell til og et bilde på den absurde og omvendte verdenen disse barna befinner seg i, som et uttrykk for barnets opplevelse av å være i en omsnudd og absurd verden som gir lite mening. I og med at både kaninen og katten er iført klovnekostymer, og barnet er kledd opp i et noe utfordrende og seksualisert kostyme pådyttet av de voksne som likner på kostymet Teresa ble dresset opp i, gjør at interteksten også peker på overgangen fra barn til voksen. Det er en blanding mellom det barnlige og det voksne her som gir det et marerittaktig preg, og vitner om en påtvungen overgang mellom barn og voksen. Tidsaspektet, som vektlegges både i verbalteksten og i bildet, særlig representert ved kaninen, peker i retning av den raske og systemiske overgangen til voksenrollen som samfunnet og de voksne krever av barna. Det er ikke tid til barndommen i dagens samfunn. Barndommen infiltreres av voksenlivet, og vidunderlige fortellinger og den glade verden har ingen plass i en slik barndom. Mens Alice våkner opp av drømmen, lever Anton derimot i marerittet. Livet i leiren og overgangen fra barn til voksen blir også for tøff for Anton, og en morgen dukker han opp sammen med de likeglade, de som omtales som «skelettskyggerne», de som ingen bryr seg om. I leiren må barna enten tilpasse seg normen, eller forgå, dø:

[A] teenage protagonist has basically two choices when meeting with repression: to perish or to become repressive himself. [...] Even an open ending may occasionally suggest death as a possible solution. More usually, the protagonist gradually accepts the adult normativity, and thus, leaving adolescence behind and entering adulthood, becomes ready to exercise the same oppression that he has been subjected to (Nikolajeva, 2010, s. 7).

Det er først når barna begynner å fortære seg selv og ser ut som skjeletter, etter vold og overgrep, at de blir sluppet løs på den andre siden, da har barna tilpasset seg en voksen væremåte. Barna er avbildet som redde, uthulede blå skjeletter som biter seg til blods i frykt for å gi fra seg lyd, og i verbalteksten står det: «'Vi må være helt stille', siger de til hinanden, 'ikke en lyd, så hellere bide sig i armen'. 'Menneskebid er farlige', hvisker Tre-fjorten, og de bider sig i armene for at være stille som mus»

(oppslag 30, figur 8.3). Alle er tause og redde, og alle er døde for personlighet og kreativitet. I begynnelsen prøver noen av barna å forbli individer, men etter hvert gir de opp – de blir likeglade, og litt etter litt begynner de å oppføre seg som de voksne vil, og glemmer hvem de er. Det er først når alle er like, at de kan uteksamineres. Det er det som er meningen med leiren. Barna i leiren er således både sårbare og forsvarsløse i møte med voksenmakten i leiren, og har ingen andre muligheter enn å innordne seg etter de voksnes normer.

Figur 8.3: Barna biter seg selv (oppslag 30).

BARNAS MOTSTAND OG SYSTEMISK SÅRBARHET

Mens sårbarhet kan misbrukes og utnyttes for å opprettholde makt, som vist ovenfor, kan sårbarhet også fungere som ressurs, som forutsetning for å forandre tanker og ideer. Sårbarhet kan altså ha makt til å skape fellesskap og mobilisere mot en mer rettferdig verden (Koivunen et al., 2018, s. 9). Sårbarhet innehar en dobbelthet i den forstand at den kan lede til undertrykkelse, død og passivitet, men den kan også brukes til å gjøre motstand eller bli en viktig ressurs for å yte motstand. Motstand kan i lys av Butler oppfattes på ulike måter, både som motstand mot sårbar-

het, men også som «a resistance to unjust and violent regimes that mobilizes vulnerability as part of its own exercise of power (Butler, 2016, s. 26). Det er motstand i den sistnevnte betydningen som her vil stå i fokus. I boka *Power, Voice and Subjectivity in Literature for Young Readers* (2010) er Maria Nikolajeva opptatt av barn- voksen-makthierarkiet som hun mener kjennetegner barnelitteraturen. Selv om barnelitteraturen aldri helt kan unnsnippe den voksnes norm eller voksenormativitet, er det likevel ulike måter makthierarkiene kan snus og/eller opponeres mot. Ifølge Nikolajeva har bildebøker som medium et godt potensial for å undergrave det vanlige makthierarkiet på grunn av muligheten for uoverensstemmelse mellom de to narrative nivåene, det verbale og det visuelle:

Picturebooks have great potential for subversion of adult power and interrogation of the existing order. The two narrative levels, the verbal and the visual, allow counterpoint and contradiction between the power structures presented by words and images. Far from all picturebook creators deliberately employ the dynamic word/image interaction, but even when the relationship is seemingly duplicative, the images can expand and enhance ideological statements of the words (Nikolajeva, 2010, s. 169).

Det er også i *Lejrens* komplekse ikonotekst at motstanden mot maktregimet kommer sterkest til uttrykk, og da særlig gjennom måten de voksne er illustrert på. I verbalt-eksten omtales de voksne og håndheverne av systemet kun som «voksne», men i illustrasjonene avbildes de konsekvent som klovner. Indirekte uttrykker ikonoteksten at de voksne er å anse som klovner, og da ikke i betydningen morsomme, men latterlige. De er avbildet i klovnekostymer med stripete bukser, røde jakker og store røde klovneser – og med store kropp og lite hode, med øyne som er krysset ut eller fremstår som hypnotiserte/mekaniserte. Her er lite vett og refleksjon bak øynene.

Både klovnekostymene og fremhevingen av det kroppslige på bekostning av det åndelige/sjelelige kan oppfattes som karnevalistiske elementer i bakhtinsk forstand. Karneval er videre et sentralt begrep hos Nikolajeva. Hun mener karnevalet brukes i barnelitteraturen for å illustrere det vilkårlige i og undergrave voksenormativiteten (Nikolajeva, 2010, s. 10). Dette kommer tradisjonelt til uttrykk gjennom å myndiggjøre barna ved å gjøre dem sterke, modige, rike, mektige og selvstendige – på visse premisser og for en begrenset tid. Selv om barneprotagonisten som regel bringes tilbake til hjemmets trygghet og foreldrenes tilsyn, har disse narrativene en undergravende effekt idet de viser at reglene som den voksne prakker på barna, egentlig er vilkårlige og ikke absolutte. Slik blir voksenormativiteten utfordret, selv om den voksne fortsatt presenteres som norm. I *Lejren* er dette annerledes. Her er ingen myndiggjøring av barna i en omsnudd-verden, da barna er ofre for voksen-

normativiteten i leiren – enten gjennom tilpasning eller død. Voksennormativiteten blir imidlertid undergravd og degradert, latterliggjort og kritisert gjennom måten de voksne eller de som praktiserer makt, er avbildet på i illustrasjonene. De voksne likner på noen som vil leke og lage en god barndom, men disse klovnene er ikke morsomme, her finnes ingen humor. De voksne portretteres som noen mekaniserte klovner som praktiserer en oppdragelse uten egne tanker og refleksjon, under dekke av et forvridt og forkvaklet kjærlighetsbegrep «som besejrer alle». Svarene de gir barna – «Det er jo for din egen skyld, sagde de», «Vi holder jo af dig, Harry!», «Du ved jo, jeg elsker dig, Harry», «det er dig, det drejer sig om, Harry, dit liv», «Men hvorfor ikke? Fordi. Fordi, siger jeg jo» – vitner om at de voksne ikke har svar, eller de svarer at de gjør det ut fra kjærlighet. Det er ikke synlig i boka, der barna uten sentimentalitet blir behandlet med straff og vold. Svarene de gir barna, kan derfor vitne om at de voksne ikke har svar eller ikke klarer å begrunne den voksen-normen de praktiserer. De voksne vet rett og slett ikke helt hva de driver med.

Systemet er også innrettet mot å reproducere tankeløse og forvirrede voksenpersoner. Dette kan vi se helt avslutningsvis i boka, der en voksen flyr rundt og roper «Lilja, lille Lilja!», et ekorn som barna lekte med innenfor leiren, men som ble fra-tatt dem og drept av en av de voksne. I verbalteksten står det at «en voksen render forvirret rundt» (oppslag 34). I bildet ser vi imidlertid at dette er et av barna som nå er uteksaminert som «voksen», da den blå fangedrakten fortsatt er synlig under den røde klovnejakken. Denne klovneoppdragelsen er også noe som går i arv og som praktiseres i en evig runddans, tydeliggjort gjennom bokas sirkelkomposisjon. Etter hvert som barna tilpasser seg voksennormativiteten i leiren, blir det utfordrende å skille hvem som er barn, og hvem som er voksen, og tilpasningen markeres avslutningsvis gjennom en seremoni, der barna får et diplom og blir ønsket lykke til av inspektøren. Vi ser barna avbildet i samlet tropp nå iført røde voksenjakker og svarte luer, med diplom i hånden. Vi ser dem bakfra, avbildet på vei mot høyre i oppslaget, de er på vei, de haster videre for å rekke voksenlivet, klare til å praktisere samme oppdragelse som de selv er blitt utsatt for (oppslag 32, figur 8.4). Bildet i oppslaget er det samme som er avbildet på bokas forside, og oppslaget bringer oss tilbake til bokas begynnelse og leirens oppkomst. Det sykliske og gjentakende ved oppdragelsessystemet blir ytterligere understreket ved at den aller siste setningen i boka er en gjentakelse av starten på boka: «Og nu skinner solen. Det er sommerferie og sidst på eftermiddagen. Børnene ankommer i busser og togvogne» (siste oppslag). Nye barn ankommer nye leirer, og «voksen»-personene som leiren produserer, står klare til å praktisere samme norm og barndom som de selv er blitt utsatt for. Makten reprodukeres; sårbarheten er systemisk. Barndommen overgår alle, som en dom ingen kan unnsnippe.

Figur 8.4: Avslutningsseremoni (oppslag 32).

Det er imidlertid liten tvil om barnas kommentar til denne måten å drive barndom på. Når barna er satt til arbeid, de skal male hester og sette haler på hester, uttaler Hamid: «Op i røven!» (oppslag 18). Denne ytringen må oppfattes bokstavelig, da dette er arbeidsoppgaven de skal utføre, men det er nærliggende å tolke dette i overført betydning, som barnets eller barnas kommentar til leiren, til måten de voksne velger å oppdra barna på. Etter avslutningsseremonien, da barna er uteksaminerte og sluppet fri, står 3-16, eller John, som han også heter, alene tilbake og vet ikke hvor han skal gå. På det nest siste oppslaget i boka (oppslag 35) begynner han, som for øvrig kun «vil være sig selv», langsomt å huske navnet sitt, samtidig som vi ser hegren, som har holdt John oppe gjennom hele oppholdet, avbildet midt i de døde valmuene. Her øyner vi et lite håp. Håpet understrekes ytterligere gjennom den påfallende navnelikheten John 3-16 har med Johannesevangeliet, vers 3:16: «For så høyt har Gud elsket verden at han ga sin Sønn, den enbårne, for at hver den som tror på ham, ikke skal gå forta, men ha evig liv» (Bibel.no). Til tross for at håpet svekkes i siste oppslag i kraft av bokas sirkelkomposisjon, kan John nærmest sies å anta en symbolsk funksjon som talerør i boka, i form av å formulere et humant og inkluderende menneskesyn der barn må få lov til å være seg selv.

Slik fremstilles barndommen i *Lejren* som et totalitært regime, hvor barna i fangenskap ensrettes og kommer ut på den andre siden som voksne uten fantasi, uten personlighet, kreativitet og livsglede, men voksenormen i leiren – en gjennominstitusjonalisert og undertrykkende barndom basert på assimilering som norm – kritiseres imidlertid i boka, og de som utøver makt, degraderes gjennom karnevalistiske grep. Kritikken viser at voksenormativiteten ikke bare er vilkårlig, men feil eller sterkt kritikkverdigg. Boka kan således leses som et sterkt kritisk innlegg i debatten om oppvekstvilkår og skolesystem i dagens senmoderne samfunn, og slik kan også sårbarhet fungere som ressurs for å yte motstand, som forutsetning for å utvikle og forandre tanker og ideer (jf. Butler et al., 2016; Koivunen et al., 2018). I denne boka er det barna som fremstår som kloke, og slik sett kan *Lejren* sies å inngå i den barnelitterære tradisjonen der barnet gir stemme til fornuften, og representerer håp og livskraft. Selv om barnelitteraturen, ifølge Nikolajeva, aldri helt kan unnsnippe voksen–barn-dikotomien, idet at en voksen taler til og på vegne av barn (Nikolajeva, 2010, s. 204), peker *Lejren* i retning av en avkolonisering av barndommen, ettersom tekstens norm sympatiserer med barna og barnas perspektiv.

BARNAS VITNESBYRD OG LESERENS ETISKE ANSVAR

Systemets sykliske og depersonaliserende mekanismer, og de glidende overgangene fra barn til voksne, der navn blir til nummer og der offer blir til overgriper, er også mekanismer som er lagt inn i selve lesningen av bokas ikonotekst, den impliserte interaksjonen mellom verbaltekst og bilde (Hallberg, 1982, s. 165), og er interessante å se i et leserperspektiv. Ifølge Ganteau er vitnesbyrddet en av de mest grunnleggende former for sårbarhetens poetikk (Ganteau, 2015, s. 23), og han peker videre på de nære forbindelseslinjene mellom traumefortellinger, vitnesbyrddlitteratur og sårbarhetstekster. Diskusjonen rundt vitnesbyrddlitteraturen har i stor grad vært relatert til voksenlitteraturen, og begrepet er oftest blitt brukt i relasjon til holocaust-litteratur og til skildringen av det absurde liv og den totale dehumaniseringen i nazistenes konsentrasjonsleirer. Vitnesbyrddlitteraturen er ellers kjennetegnet ved den sterke etiske dimensjonen og behovet for å bringe vitnesbyrd om forbrytelser og overgrep som har funnet sted (Engdahl, 2005; Iversen, 2003). Mens vitnesbyrddet er karakterisert ved sin sannhet, er litteraturen definert ved det motsatte, men vitnesbyrddet oppfattes likevel som et potensial som kan aktualiseres og realiseres innenfor ulike sjangrer (Iversen, 2003; Skyggebjerg, 2011). Den danske barnebokforskeren Anna Karlskov Skyggebjerg bruker begrepet på barnelitteratur og har i sin analyse av *Lejren* kategorisert boka som en form for «substitueret eller

bearbejdet vidnesbyrdlitteratur» (Skyggebjerg, 2011, s. 225) ettersom vitnesbyrdet er bearbejdet gjennom flere ledd. Selv om dette ikke er selvpoplevde historier, alluderer de, ifølge Skyggebjerg, til historiene til de barna som faktisk var i konsentrasjonsleir under andre verdenskrig, og slik bærer boka vitnesbyrd om de overgrepene og forbrytelsene jøder og andre folkegrupper ble utsatt for under andre verdenskrig (Skyggebjerg, 2011). Ifølge litteraturviter Horace Engdahl skiller vitnesbyrdet i litteraturen seg fra en vanlig avslørende fortelling på to avgjørende måter: «ved *at give dem, der er gjort tause, stemme* og ved *at bevare offerets navn*» (Engdahl, 2005, s. 19). Heri ligger en etisk forpliktelse til å huske og erindre det enkelte barn og dets navn. I møtet med barnas sårbarhet gis vi et etisk ansvar, «[t]he ethical relation as a non-violent relation for the other is grounded in the destabilising experience of the extreme vulnerability of the face of the other, which makes us a hostage to and solicits our responsibility for the other» (Ganteau, 2015, s. 6). Vitnesbyrdteorien og den etiske forpliktelsen er videre skrevet inn i *Lejrens* ikonotekst og dramaturgi/form.

Bildeboka som medium handler i stor grad om å bla frem et innhold, fra høyre til venstre, der det å bla om til et nytt oppslag også innebærer en viss fremdrift i tid: «Den forteljande drivkrafta i bildeboka er *vendinga av sidene*. Oppslaga i ei bildebok står i ein seriell samanheng; eitt bilde viser tilbake til tidlegare oppslag, og det skaper forventning til neste oppslag» (Birkeland et al., 2018, s. 112). Ettersom barna etter hvert kun omtales ved hjelp av nummer, er vi som lesere nødt til å bla tilbake til oppslaget hvor barna er avbildet med nummer (oppslag 7, figur 8.6), og deretter til oppslaget der barna er avbildet med navn (oppslag 3, figur 8.5) – for å dekode hvilket barn vi hører om i boka. Hvem er hvem? Systemets avindividualiserende og fremmedgjørende effekter er således innprentet i ikonoteksten. Hvordan går det med Hamid? Hva skjer med Rakel? Hvor blir det av Krzysztof? Leseren må selv etablere det enkelte barns historie gjennom teksten, for selv ikke å bli en av undertrykkerne og godta at barna er redusert til numre. Dette innebærer et brudd med bildebokas dramaturgi, og krever en aktiv handling av leseren. Slik sett overføres det etiske ansvaret for barnas sårbarhet til leseren, da leseren selv risikerer å bli en overgriper på linje med de voksne i boka ved å glemme barnas navn og på den måten «akseptere» leirens nummerering og avindividualisering av barna. Leseren løper altså en risiko for selv å opprettholde systemets dehumaniserende mekanismer, og blir selv sårbar. Slik sett inviterer boka både til ansvarstagen, etisk refleksjon og handling. Leseren ansvarliggjøres både gjennom å møte den Andres sårbarhet, men også gjennom å konstitueres som etisk subjekt (Lévinas, 2004; Ganteau, 2015, s. 6). Som jeg tidligere var inne på, karakteriseres sårbarhet av en dobbelthet, da den både er knyttet til undertrykkelse og død, men også som

Figur 8.5: Barna med navn (oppslag 3).

Figur 8.6: Barna med nummer (oppslag 7).

ressurs og potensial for endring (Koivunen et al., 2018). Det avgjørende for endring er, ifølge Butler, at sårbarheten må gjenkjennes og anerkjennes, «vulnerability takes on another meaning at the moment it is recognised, and recognition wields the power to reconstitute vulnerability» (Butler, 2004, s. 43; Koivunen et al., 2018, s. 11). Potensialet for endring er så å si skrevet inn i bildebokas form, men ikonoteksten må realiseres av leseren i møte med boka (Hallberg, 1982, s. 165).

Boka krever slik en aktivt handlende leser for å gjennomskue og bryte med maktsystemets mekanismer og anerkjenne barnas sårbarhet, idet leseren må ta etisk ansvar og investere seg selv i boka. Det å involvere seg i tekster innebærer en risiko, ifølge leseforsker Atle Skaftun i boka *Litteraturens nytteverdi*, «involvement er noe som hører øyeblikket til, altså møtet mellom individet og teksten, og innebærer at vi åpner oss for det teksten vil oss, og investerer vår egen erfaring i det som skjer når vi leser» (Skaftun, 2009, s. 75). Involvement er altså et spørsmål om hvorvidt vi aktiverer erfaring og kopler oss til situasjoner vi møter. Det handler om nærvær i møtet med teksten. I lesningen av litteratur er det avgjørende at vi utsetter oss for risiko ved å ta ansvar for egne valg. *Lejren* krever en slik involvering av leseren, både i tolkning av det komplekse samspillet mellom tekst og bilde, ansvaret med å se og følge det enkelte barns skjebne, og ikke minst gjennom hvordan leseren selv konfronteres med maktsystemets mekanismer gjennom måten boka er komponert på. Leserens må være aktivt handlende i møtet med boka for selv å bli bevisst på de glidende overgangene fra barn til voksen, fra offer til bøddel, fra undertrykt til undertrykker. Håpet ligger i leserens evne til å se det enkelte barn og etablere det enkelte barns historie – som en bevisstgjørende og anerkjennende handling, i tråd med Butlers begrep om «recognition», «[r]ecognition is key for Butler in shifting vulnerability from universal co-dependency towards political mobilisation» (Koivunen et al., 2018, s. 11). Boka krever således at leseren tar et etisk ansvar og tar stilling til de etiske spørsmålene sårbarheten initierer og formulerer – og i samme prosess også tar stilling til seg selv.

SÅRBARHET SOM INNGANG OG BILDEBOKAS POTENSIAL

Ifølge Nussbaum er litteraturen spesielt egnet til utvikling av etisk refleksjon og demokratisk samfunnsansvar, idet litteraturen kan øve oss i medfølelse og medlidenskap. Hun hevder at vi trenger disse følelsene for å kunne handle moralsk riktig. En litteratur som skaper innlevelse og emosjonelle reaksjoner, krever at vi responderer på problematiske opplevelser som det ellers kan være vanskelig å konfrontere, og på den måten kan litteraturen både få oss til å se konvensjonelle mønstre, bryte med dem samt konfrontere egne tanker og intensjoner (Nussbaum, 2016;

Andersen, 2011, s. 20). I *Lejren* iscenesettes sårbarhet på ulike nivåer i teksten, både gjennom barnas sårbarhet i møte med de voksne i leiren, den systemiske sårbarheten i institusjonelle mekanismer – samt leserens egen sårbarhet i møtet med teksten. Slik tematiseres sårbarhet både som undertrykkelse og død, og som ressurs og motstand, som forutsetning for endring av tanker og ideer gjennom undergraving av voksenormativiteten i leiren og mobilisering av leserens etiske investering. Gjennom analysen har jeg forsøkt å vise hvordan sårbarhet kan fungere som en produktiv inngang for å komme i kontakt med både etiske problemstillinger og spørsmål om makt og ideologi, i tillegg til å vise bildebokas potensial for å presentere og representere sårbarhet. Sårbarheten, maktstrukturene og det etiske ansvaret leseren stilles overfor, uttrykkes og tydeliggjøres gjennom bildebokas medium og dets særegne estetiske språk.

Lejren er en sterkt poetisk bildebok, der bilde og tekst avløser hverandre i et komplekst samspill, samtidig som illustrasjonene tolker teksten og selv bringer inn nye elementer i form av mangefasetterte symbolske og intertekstuelle referanser⁴. Som flerstemmig, polyfon struktur inviterer boka til tolkning og utforskende lesning, der både estetiske og etiske perspektiver må undersøkes. Dette samsvarer med det Rhedin omtaler som «det poetiske eller ekspressive bildebokkonsept» i nyere bildebøker. Den poetiske eller ekspressive bildeboka forklarer og formidler ikke, men uttrykker og fremstiller emner som kan være urovekkende og provoserende i et ofte mer symbolsk og poetisk formspråk. Det avgjørende er dog at fortellingen fastholder et konsekvent barneperspektiv (Rhedin, 2000, s. 99–100). Moderne bildebøker av denne typen kan være en ressurs i klasserommet for eldre elever, ettersom de rommer en uendelighet av temaer og ulike grader av kompleksitet. Som visuelt medium appellerer dessuten bildebøkene til flere sanser.

Lejren har et klart barneperspektiv, men den er også kompleks i fortellerhenvendelsen og den narrative strukturen i og med det symbolske nivået – å lese fortellingen som et bilde på barndom. Det krever at leseren gjør en kopling mellom det manifeste handlingsnivået og et mer symbolsk nivå i teksten, og oversetter handlingen til virkelighet (Rhedin, 2000, s. 96). I en slik forståelse blir leiren, som minner om en konsentrasjonsleir, et bilde på eller metafor for barndom. Parallellene til konsentrasjonsleirer bidrar til å belyse overgrep, maktstrukturer og kritiske aspekter i en nåtidig barndom og et nåtidig oppdragelsessystem, i tillegg til å tematisere

4 Her kan for eksempel nevnes trekkoppfuglen som ledemotiv og intertekstuell referanse til H. C. Andersens eventyr *Nattergalen* (1843) og Haruki Murakamis roman *Trekkoppfuglen* (1994/1995), samt de mange notene fra ulike musikkstykker som er avbildet i illustrasjonene, som jeg av plasshensyn ikke har kommet inn på i analysen. De mange utsnittene av ulike noteark gjør for øvrig lyd til en sentral modalitet i *Lejren*.

overgrep og maktutøvelse mot barn i en større historisk og kulturell kontekst. *Lejren* kan slik leses som en nødvendig og spiss kommentar til hvilke verdier vi som samfunn setter høyt, og boka undergraver bærekraften i et totalitært system som tilstreber assimilering som felles ideal og er innrettet mot å knekke menneskenes livsvilje, kreativitet og kritiske tenkning. I tillegg til å være et kritisk innlegg om hvordan vi i vårt samfunn fortolker oppdragelse og barndom, er det også en fortelling som hyller det å være barn, ettersom normen i boka tar parti mot overmakten og løfter frem de forsvarsløse som systemet og samfunnet overser og støter fra seg. I en tid som synes å berømme dem som kommer raskest og mest strømlinjeformet gjennom barndommen, fremstår *Lejren* som særlig relevant.

Boka utfordrer og oppfordrer også leseren til handling. I møtet med barnas sårbarhet må leseren ta etisk ansvar og konstruere og erindre de enkelte barnas historier, for å ivareta barnas vitnesbyrd og selv ikke videreføre systemets avindividualiserende mekanismer. Erindringen og ivaretagelse av barnas vitnesbyrd er innprentet i bokas ikonotekst og uttrykt gjennom bildebokas sidevendingskonvensjoner. I stedet for å bla fremover for initiere fremdrift og utvikling må leseren hele tiden bla tilbake til tidligere oppslag, for å se og huske barna, og slik maner også boka til ettertanke, etisk refleksjon og ansvarstagen. Parallellene til konsentrasjonsleirer og allusjoner til historiske overgrep understreker videre betydningen av å ikke glemme og ukritisk og/eller ubevisst å videreføre undertrykkende systemer. I møte med andres sårbarhet blir vi ikke bare vår egen sårbarhet, men også stilt til ansvar i møtet med den Andre (Lévinas, 2004, s. 88). Lesningen av *Lejren* innebærer slik en risiko, men risikoen gir også en mulighet til å ta stilling til seg selv, som ansvarlig menneske og etisk subjekt. Ifølge resepsjonsteoretiker Wolfgang Iser berører tekster med mange tomrom oss på en særlig måte, de blir sannere for oss når vi selv er med på å skape dem, fordi vi er tilbøyelige til å se det vi selv har frembrakt, som virkelig (Iser, 1981, s. 112). På den måten vil lesningen gi oss mulighet til å se vår egen erfaringsbakgrunn i nytt lys, både fordi vi kan tre inn i nye virkeligheter som er forskjellige fra vår egen, og fordi vi gjennom vår egen meddiktning alltid må knytte teksten til vår virkelighet. Slik erfarer vi ved hver tekst ikke bare noe om den, men også om oss selv. Verkets struktur og komposisjon kan sies å legge til rette for en etisk lesning som fremhever den enkeltes ansvar, og boka inviterer til både etiske, filosofiske og eksistensielle samtaler om bruk og misbruk av makt, oppdragelse og identitet.

I denne analysen har jeg – i tråd med Ganteau – brukt sårbarhet som prisme for å undersøke hvordan barndom og forholdet mellom barn og voksne er fremstilt i *Lejren*. *Lejren* iscenesetter barns sårbarhet i relasjon til voksenmakt, men viser også frem en barndom uten rom for individualitet og mangfold gjennom å trekke

paralleller mellom et strømlinjeformet oppdragelsessystem og en konsentrasjonsleir. På den måten synliggjør boka også hvor lett det er å tilpasse seg og videreføre systemer som *er* og omslutter en. Boka må kunne leses som en sterkt kritisk fremstilling av oppvekstvilkår, skolesystem og kolonisering av barndom i det senmoderne samfunnet, i tillegg til å tematisere overgrep og maktutøvelse overfor barn i en større historisk og kulturell kontekst. Ikke bare gir *Lejren* et oppsiktsvekkende og foruroligende bilde av barndom, men understreker også den sentrale bevissthetsutvidende og ideologikritiske sprengkraften som skjønnlitteratur kan være i besittelse av.

REFERANSER

- Andersen, P. T. (2011). Hva skal vi med skjønnlitteraturen i skolen? I *Norsklæraren*, 2(11), s. 15–22.
- Bibel.no. Johannesevangeliet, vers 3:16. Hentet 14. oktober 2021 fra <https://bibel.no/Nettbibelen?parse=Joh+3,16>.
- Birkeland, T., Mjør, I. & Teigland, A-S. (2018). *Barnelitteratur: Sjangrar og teksttypar*. 4. utg. Cappelen Damm Akademisk.
- Butler, J. (2004). *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*. Verso.
- Butler, J. (2016). Rethinking Vulnerability and Resistance. I J. Butler, Z. Gambetti & L. Sabsay (Red.). (2016). *Vulnerability in Resistance* (s. 12–27). Duke University Press.
- Butler, J., Gambetti, Z. & Sabsay, L. (Red.). (2016). *Vulnerability in Resistance*. Duke University Press.
- Carroll, L. ([1865] 1999). *Alice i eventyrland*. Aschehoug.
- Engdahl, H. (2005). Philomelas tunge. Indledende bemerkninger til vidnesbyrdslitteraturen. I *Kritik* 175, s. 18–23.
- Ganteau, J.-M. (2015). Introduction. I *The Ethics and Aesthetics of Vulnerability in Contemporary British Fiction* (s. 1–34). Routledge.
- Hallberg, K. (1982). Litteraturvetenskapen och bilderboksforskningen. *Tidsskrift för litteraturvetenskap* 1982, 3–4, s. 163–168.
- Iser, W. (1981). Tekstens appelstruktur. I M. Olsen & G. Kelstrup (Red.), *Værk og Læser: En antologi om receptionsforskning* (s. 102–133). Borgen.
- Iversen, S. (2003). Mass-klo, Matisklo. Om vidnesbyrdets litteratur. I S. Iversen, H. S. Nielsen & D. Ringgaard (Red.), *Ophold. Giorgio Agambens litteraturfilosofi* (s. 171–195). Akademisk forlag.
- Jewitt, C. & Kress, G. (Red.). (2003). *Multimodal Literacy*. Peter Lang.
- Koivunen, A., Kyrölä, K. & Ryberg, I. (2018). Vulnerability as a Political Language. I K. Koivunen, K. Kyrölä & I. Ryberg (Red.), *The Power of Vulnerability: Mobilising Affect in Feminist, Queer and Anti-racist Media Cultures* (s. 1–26). Manchester University Press.
- Kress, G. (2003). *Literacy in the New Media Age*. Routledge.
- Lévinas, E. (2004). *Den Annens humanisme*. (A. Aarnes, Overs.). Aschehoug.
- Nikolajeva, M. (2010). *Power, Voice and Subjectivity in Literature for Young Readers*. Routledge.
- Nussbaum, M. (2016). Den narrative forestillingsevne. I I. Engelstad (Red.). *Litteraturens Etikk: Følelser og forestillingsevne* (s. 25–57). (A. Øye, Overs.). Pax forlag.
- Nussbaum, M. (1995). *Poetic Justice: The Literary Imagination and Public Life*. Beacon Press.

- Oskar, K. & D. Karrebæk (2011). *Lejren*. Høst & Søn/Pantagruel.
- Rhedin, U. (2000). På reise i barndommen: Om billedbøger for børn og voksne. I A. Mørch-Hansen (Red.). *Billedbøger og børns billeder* (s. 87–112). Høst & Søn.
- Samoilow, T. K. (2019). Konstruksjonsleir som visuell metafor i skandinaviske bildebøker. *Barnelitterært forskningstidsskrift*, 1(10), 1–17.
- Skaftun, A. (2009). *Litteraturens nytteverdi*. Fagbokforlaget.
- Skyggebjerg, A. K. (2011). Vidnesbyrdlitteratur for børn: Skildringen af ekstreme barndomsoplevelser og overgrep i aktuelle danske børnebøger. I B. Markussen, K. B. Nilsen & S. Slettan (Red.), *Navigasjoner i barne- og ungdomslitteraturen* (s. 247–256). Portal.
- Steffensen, M. D. (2010, 19. mars). Må man slukke lyset, før det er blevet tændt? *Information.dk*, hentet fra <http://www.information.dk/227611>.
- Trites, R. (2000). *Disturbing the Universe: Power and Repression in Adolescent Literature*. University of Iowa Press.